

ВІДГУК
офіційного опонента доктора філологічних наук, професора
ТАРНАШИНСЬКОЇ ЛЮДМИЛИ БРОНІСЛАВІВНИ
на дисертацію
ФЕДЬКО ОЛЬГИ ЮРІЙВНИ

**«КУЛЬТУРОСОФСЬКІ МОТИВИ У РОМАНІСТИЦІ ЛЕОНІДА
ГОРЛАЧА: ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНАВАННЯ»**

подану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних
наук за спеціальністю 10.01.01 – українська література

Останніми десятиліттями помітно зрос інтерес до історичного минулого в усіх сферах гуманітаристики. Українське літературознавство не є тут винятком. Тим більше, що з'явилася можливість – і потреба – вдаватися до інтердисциплінарних підходів, що значно розширює й поглиблює результати дослідження. Коли ж фокусом інтерпретації літературного твору як унікального історико-культурного феномену стає універсально-культурний аналіз, можливості дослідника не тільки розширяються, а й значно ускладнюються. Адже така методологія потребує відповідного обґрунтування та виробленої понятійно-категоріальної системи, а також балансу культуроносійських та літературознавчих підходів.

Обравши об'єктом свого дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук історичні романи у віршах Леоніда Горлача, Ольга Юріївна Федько як філолог пропускає свій погляд насамперед крізь призму культуроносійського аналізу. Чільним її інструментарієм є культуроносійські мотиви, універсальні категорії, культурні константи, коди тощо, адже вона сприймає художній твір передусім як текст культури, а людина в її концепції постає суб'єктом цієї культури. Маючи добру теоретико-методологічну підготовку, вона впевнено оперує цими й іншими

категоріями, аби наповнити текстові колізії, присутні у творчості обраного письменника, новими сенсами.

Першому розділу традиційно передус «Вступ», де цілком переконливо обґрунтovується доцільність вибору теми та актуальність дисертаційної роботи, її новизна, окреслюється мета наукового дослідження й обсяги його виконання тощо.

Широке дослідницьке поле (адже об'єктом аналізу обрано шість творів Л. Горлача, не рахуючи дотичних, що належать перу інших письменників), жанрова специфіка об'єктів літературознавчого аналізу та застосування універсально-культурного методу дослідження потребували окремого заглиблення в ту площину історико-культурних феноменів, яка давала б право на об'єктивні судження й спостереження. Тож перед тим як перейти до безпосереднього аналізу віршованих творів, дисертантка зосередилася на сенсогенезі поняття «культуросяфія», основних закономірностях його використання в гуманітаристиці, формуванню термінологічно-понятійного апарату (розділ «Теоретико-методологічні засади культуросяфіської рецепції художніх творів»). Зваживши продуктивність різних методологічних підходів, а саме – структуралістського, культурно-історичного, історико-літературного, типологічного, біографічного, семіотичного, архетипного та власне філологічного, не відкидаючи їх, вона все ж віддаває перевагу універсально-культурному, який вбачає найдоцільнішим при аналізі історичної проблематики, надто коли проблеми, порушені в творчості письменника, становлять струнку й розгорнуту, системну історіософську позицію.

Оскільки Ольга Фед'ко зосереджується на специфіці культуросяфіської рецепції художніх творів, тут окреслено основні вектори дослідження. А саме: термінологічно-понятійний апарат універсально-культурного аналізу, трактування понять міфу, архетипу, символу в гуманітаристиці, а також культурних універсалій та мотивів як інваріантних елементів художнього текstu – все це у контексті розгляду становлення філософії культури як сукупності культуросяфіських концепцій та специфіки культуросяфіської

рецепції художніх творів. Культурософську рецепцію вона розуміє як «усвідомлення феномену культури з урахуванням його метатекстуальної природи, множинності його інтерпретацій та інтертекстуальних зв'язків» (с. 35), а аналіз культуроофської парадигми літературних мотивів вважає спробою «віднайти той початковий сакральний сенс («річ у собі») й простежити специфіку його реалізації...» (с. 58). Чітко структурований, цей розділ дає уявлення про використання тих базових категорій, які становитимуть каркас подального аналізу текстів.

Простеживши феномен культуроофії – від І. Канта та Е. Кассієра – до Ф. Ніцше, О. Шпенглера та Г. Ріккертса з його концепцією культурних цінностей, дисертантка виходить із того, що філософія культури абсорбус набутки різних наукових підходів, зокрема, семіотичний, етнографічний та антропологічний – усе це дає їй можливість усебічно дослідити людину – персонажа художніх творів – як суб'єкт культури. Молода дослідниця, впевнено оперуючи різними підходами своїх попередників, приймає тезу О. Кирилюка, згідно з якою культуроофська рецепція художніх творів передбачає застосування одного з його підходів – а саме: опертя на «універсальні основи, які знаходять своє образне втілення в кожній культурі і трансформуються відповідно до констант народної ментальності...» (с. 48). Так само вона виходить із координат цього дослідника стосовно виокремлення у текстах власне універсалій та їх подального аналізу й пошуку у творах інваріантних категорій.

Тож перед Ольгою Фед'єко стояло завдання системно дослідити особливості функціонування основних культуроофських мотивів у віршованій романістиці поета, яка розгорталася перед нею як «одночасність неодночасностей» (Р. Коззелек). Адже в центрі уваги дослідниці – ціла низка творів Л. Горлача, присвячених різним епохам національної історії: романи у віршах «Перст Аскольда», «Слов'янський острів», «Чисте поле», «Руїна» («Мазепа»), «Мамай», а також поема «Ніч у Вишгороді». Саме ці твори послідовно розкривають ту історіософську концепцію письменника, яку можна

визначити як досить цілесну у пошуку, за Д. Чижевським, правдивого ставлення до «історичної стихії, в якій кується будучина людей і народів» (Д. Чижевський: На теми філософії історії).

Тож другий розділ «Генологічна специфіка роману у віршах як форми вираження культуроносійкої концепції автора» через розуміння потенціалу жанрового різновиду (роман у віршах) щодо втілення історіософських поглядів і світоглядних домінант митця, а також людського, особистісного виміру історії якраз і окреслює ті можливості аналізу тексту, які змогли вивести дисертантку на цікаві спостереження й переконливі оцінки. Фактично цей розділ також розгортає теоретико-методологічний дискурс, де розглядаються такі посутні проблеми, як «Роман у віршах як жанровий різновид», «Історіософська парадигма в жанровій моделі історичного роману у віршах Л. Горлача» (де особливе місце належить, на її думку, «Слов'янському острову» з його позатемпоральністю проблематики), «Авторська свідомість як виявлення культуроносійських поглядів письменника», однак уже на конкретному матеріалі – текстах поета-романіста. Важливою тут видається теоретико-методологічна ретроспекція та відповідні характерологічні уточнення щодо розмежування роману у віршах та поеми, що важливо з огляду на специфіку поетичних жанрових структур у доробку Л. Горлача (підрозділ 2.1).

Простежуючи історіософську парадигму в жанровій моделі історичного роману (підрозділ 2.2), авторка показує, як українська література на історичну тематику долала синдром страху, прищеплений тоталітарною системою *homo soveticus* до історичного минулого – і творчість Л. Горлача тут була суголосна творчості українських письменників 1960-х рр., зокрема шістдесятників. Треба віддати належне, що вона не спокусилася нагодою зачислити Л. Горлача до «канонічних» шістдесятників чи навіть до «другої хвилі шістдесятництва» (та її не це було метою роботи), а обмежилася констатацією різних поглядів науковців і виробила власну позицію: «Культурологія романів у віршах Л. Горлача органічно вписується до системи світоглядних та філософсько-

естетичних поглядів шістдесятників, адже його творчий дебют відбудеться у 60-х роках ХХ ст.» (с. 17).

Із двох тез Т. Бресвої щодо особливостей історіософського літературного тексту, а саме: сприйняття історії як «жанрової стратегії» та стратегії змістової, що формулюється як «вибудувана авторська історіософська концепція» (с. 69), дисертантці близкою с друга. Саме тому вона вдається до аргументації поняття й специфіки авторської свідомості, що допомагає вияснити змістовий (літературознавчий) бік аналізу – це випрозворює культурософські погляди Л. Горлача в рамках обраної ним жанрової стратегії. Так, для прикладу, розглядаючи художньо-персональну версію Сірка («Чисте поле»), дослідниця звертається до широкого контексту, залучаючи твори інших письменників, вирізняє оригінальну авторську історіософську концепцію у віршованому романі «Мамай». Останнє стало можливим завдяки звертанню до специфіки авторської свідомості (підрозділ 2.3). І тут молодій дослідниці не зраджує виняткова скрупульзість: залучаючи концепцію М. Гірняк, вона розрізняє письменника й присутнього у тексті автора як «категорії різного плану» (с. 84), а також користується поняттями «клімінарного автора» у формах «автор-функція», «автор-концепт» і «автор-суб'єкт», а також «автор-спостерігач», що дозволяє їй розрізняти в аналізованих творах різновиди нарації.

Виокремлюючи такі особливості Горлачевих романів у віршах, як ретроспекція життєписів, розлога композиція, складна взаємодія складових структури авторської свідомості, різні форми нарації, Ольга Фед'ко покладається на основний методологічний підхід цього розділу, а саме: поєднання апробації концепцій авторської свідомості з генологічною специфікою текстів. Фактично молода дослідниця кожному рухові своєї думки/текстуальному спостереженню дас теоретичне обґрунтування, що робить її дослідження особливо вартісним і переконливим.

Третій розділ «Мотиви переживання комплексу поразки й утвердження вітальності – домінанти культурософії Л. Горлача» надзвичайно насичений смислами, оскільки занурений не тільки у саму тканину тексту, а й цінніспі

характеристики цих соціокультурних понять. Ольга Фед'ко простежує тут цілу низку концептуальних домінант: стратегію реалізації мотиву поразки, мотиву зради як деструктивного вектора у державотворчій парадигмі, мотиву передсмертного катарсису – завершального етапу рефлексії політичних діячів. Okрім того, з'ясовує сенсово-ідеальну наповненість мотивів «життя-смерть-безсмертя» в культуро-софській перспективі романів у віршах Л. Горлача – ця антропологічна тріада оприявлюється в парадигмі осягнення сенсу життя, мортальності та іммортальності. Домінантним мотивом тут вирізняється мотив служіння народу.

Молода дослідниця доводить, що художня реалізація мотиву зради (а зрада в її інтерпретації має різні модифікації та смислові наповнення) презентує культуро-софське осмислення перипетій національної історії. Розділ містить цікаві спостереження щодо теми катарсису в українській літературі зокрема і, особливо, в творчості Л. Горлача. Катарсис тут корелює з поняттям пам'яті, а пам'ять виступає мірилом праведності й гріха. Вітальною силою, захистом від деструкції та ентропії дослідниця вважає (і показує це на прикладах із конкретних творів) народну сміхову культуру (попри амбівалентну природу самої сміхової стихії) як спадкову силу народної культури, поетикою якої пронизана творчість письменника.

Концептуалізована нею тріада «життя-смерть-безсмертя», де останнє дорівнює пам'яті у різних її моделях (підрозділ 3.5), переведена у площину рефлексії персонажів творів Л. Горлача щодо усвідомлення конечності свого існування, загрунтована в традицію християнської культури. Це дає можливість робити узагальнення з приводу пошукув героями романів у віршах сенсу життя, що корелює з еволюцією внутрішнього світу, а також говорити про місце кожного з них.

Рефлексивність, подана письменником крізь призму ідеї служіння народу – з одного боку, та амбіцій і слабкостей, властивих їм, – з другого, стає тим психологічним тлом, на якому авторка розгортає своє дослідження лідерських якостей історичних персонажів та їхнього місця в історії – так, як це зображує

Л. Горлач, Через аналіз художньо-образних структур розкрито усвідомлення персонажами романів свого призначення, що виробляє специфічне ставлення до смерті, а також долі, яка зазвичай корелює з фатумом, притаманним «народній мудрості». Взагалі звертання до фольклорних джерел при розгляді романівих структур у дисертаційному тексті завжди доречні й співмірні.

Основне аналітико-літературознавче навантаження лягає на так само розгалужений, як і попередній, четвертий, завершальний розділ «Особливості типізації та міфологізації образів». Чітко структурований, цей розділ дає відповіді на запитання, як формується діалектичний тип характеру, що синтезує риси особистості/політичного діяча (згідно з обґрунтуваннями у різних філософських і соціологічних концепціях), а саме: акцентація на обраності правителя, легітимності його влади; наділення персонажів атрибутами й функціями архетипів Мудрого Старого, Аніми, Великої Матері, а також сакралізації просторових об'єктів тощо.

Грунтовність теоретичної підготовки, з якою Ольга Фед’ко береться до літературознавчого аналізу крізь призму культуроносії, свідчить про її намагання розібратися в тій чи тій проблемі якомога глибше: стосується те характеру історичних персонажів чи подій різного масштабу. Для прикладу: розглядаючи образ Мазепи («Руїна» («Мазепа»)) – центральний в історіософії Л. Горлача, за основу аспірантка бере 5 основних типів самосприйняття М. Шелера (с. 150), кожний з яких тісно чи тісно мірою застосовує до аналізу твору. При цьому не омінає воїна й надбань національної філософської антропології та етнопсихології, додаючи до характеристик ще й «філософію серця» П. Юркевича – і тільки розглянувши всі поведінкові моделі, переконує читача, що культуроносійські уявлення Л. Горлача про постати Мазепи найбільш суголосні концепції Н. Макіавеллі, згідно з якою вчинки правителя оцінюються з позиції користі для держави, а не з позиції усталеної моралі, а саме гетьманство для Мазепи, як винливас з тексту дисертації, є не формою альтруїзму та самопожертви, а «способом самореалізації» (с. 155), якому, проте, письменник

налає піляхетного виміру. Окрім того, трохи несподівано, як для цієї постаті, використовуючи термін Й. Гейзінги «*homo ludens*», вона вдало інтегрує його в поняття «*homo politicus*».

Концептуальні поняття, що становлять каркас дослідження, дисертація розглядає в логічній послідовності. Так, дослідивши художні варіації понять поразка, зрада, катарес та ін., вона неминуче підходить до поняття влади як такої: у культурософській площині роману у віршах «Перст Аскольда», як свідчить її позиція, «влада виступає однією з констант людського буття» (с. 170). Підрозділ 4.2. «Влада як форма художньої верифікації лідерських якостей персонажів («Перст Аскольда»)» засвідчує переконання молодої дослідниці, що особливо ілюстративно ця тема розкрита на сторінках роману у віршах «Перст Аскольда». Аналіз архетипного пласти романної поетики охоплює не тільки історичні персонажі, а й жіночі образи, характеристика яких розпросторюється до образу України-жінки як архетипу Великої Матері: така панорамність дослідження робить його особливо привабливим. Відповідно логічними є тут і мотиви маскулінності: що оптику застосовано щодо рецепції локусу дому у світоглядних орієнтирах представників козацтва.

Адже окрім характерологічних особливостей персонажів, Ольга Фед'ко звертається також до просторових характеристик творів, вивершуючи цим свою часопросторову модель дослідження. Вона детально розглядає центральну в творчості Л. Горлача просторову універсалію дому, яку інтерпретує не тільки як просторовий локус, а як «стан душі» (за Г. Башляром). Вводячи її в аксіологічну систему українців, дослідниця до певної міри сакралізує що універсалію, зокрема її на рівні поетики, а також розглядає її у бінарних опозиціях (як-от «чисте поле»/степ), в інших синонімічних та антонімічних рядах, а також у дотичних локусах (напр., сад/пасіка тощо). Це ще один приклад того, що вона розшифровує введені до тексту коди, архетипи, міфологічні елементи як основу культурософії літературних творів.

Перед нами проходить ціла галерея креативних історичних персонажів, представників національної еліти, цікаво проінтерпретованих і з погляду їхніх лідерських якостей, і з погляду їхнього місця в національній історії, і з погляду поетики романів у віршах Л. Горлacha. Персональна сфера дослідженії романістики насичена цікавими колізіями як поведінкового плану на рівні тексту, так і літературознавчого аналізу. Фаховий аналіз тексту відбувається і на рівні індивідуальної психології персонажів, і на рівні особливостей ментальності народу, пропущених крізь авторську свідомість письменника.

Розгалужена структура інтерпретації тексту, спроба дисертації подивитися на ту чи ту проблему, порушену у творах Л. Горлacha, а також на культурну універсалію, мотив, міф, архетип, символ з різних точок зору, у різних площинах, широке семантичне поле кожного з образів посприяли виробленню такої моделі дослідження, яка дозволяє проінтерпретувати жанрово-текстову поетику творів Л. Горлacha і по горизонталі, і по вертикалі, на стику дотичних гуманітарних дисциплін. Детальні, аргументовані характеристики, влучні спостереження, базовані на текстах романів у віршах Л. Горлacha, звіряються з усіма можливими поглядами філософів, соціологів, етнопсихологів, літературознавців та ін., що створює враження панорамності, стереоскопічності, високого рівня культури аналізу. Аналізуючи універсалії, архетипи, міфологеми, мотиви у творах Л. Горлacha, дисертація не залишає поза увагою спадкоємність традиції як потужної вітальної сили, що дозволяє їй робити аргументовані узагальнення.

Цікавий аналіз роману у віршах «Мамай» з його «*alter ego*» самого письменника, де дисертація вирізняє ідею творчого начала особистості, міг би бути цікавішим за умови ширшого зачленення розгляду «Маруся Чурай» Ліні Костенко, адже обидва твори передніяті спільними ідеями й мотивами. Хоча подібних паралелей у дослідженні й не бракує; так, аналізуючи мотив поразки у творчості Л. Горлacha, дисертація неодноразово звертається до роману у віршах Ліні Костенко «Берестечко».

Загалом дисертаційне дослідження Ольги Фед'єко має широке тло: це і звертання до постколоніальних студій, коли йдеться про специфіку авторської свідомості письменників 1960-х років, і розгляд набуття ними нового екзистенційного й художнього досвіду, і опертя на спостереження щодо національної ментальності українських етнопсихологів і письменників (О. Кульчицький, С. Малашук та ін.), хоча тут не завадило б залучити й напрацювання з етнопсихології В. Яніва, а в контексті усієї проблематики дисертації доцільно було би звернутися й до наукової спадщини Д. Чижевського.

Заради включення культуроносійкої концепції Л. Горлача до контексту епохи, а також вирізняння специфіки авторського методу, Ольга Фед'єко звертається також до таких творів, як «Батурин» І. Шкура, «Сповідь Мазепи» А. Гудими, «Мотрині ночі» К. Мотрич, «Іван Сірко» М. Тютюнника. Такий діапазон дослідження допомагає їй відстежити тенденції розвитку історіософської лінії в українській літературі ХХ-ХХІ століть, визначити пріоритетні історіософські вектори, спроектувавши їх на українську традицію письменства, а також вратися до порівняльної характеристики провідних культуроносійських мотивів.

Попри те, що робота вирізняється ґрунтовністю, виваженістю поглядів, очевидно, читачеві цікаво було би відчути, чи не вступає у суперечність міра ідеалізації персонажів історичних творів письменником із історичними джерелами (так, наприклад, Аскольд «зображеній майже ідеальним лідером» (с. 169)), а також, якою мірою у творах письменника міфологізовано травматичний історичний досвід, надто «болові точки» національного буття. Однак це більше належить до побажань, аніж до зауважень.

Чіткість формулювання дефініцій та оцінок, переконлива джерельність засновкових «точок відпівхування» й «точок опори», чіткість висловлених спостережень і засновкових положень – все це сприяє успішному розкриттю заявленої теми. Тяжіння до конкретики й прозорості тез виявило себе також у

чітко сформульованих вступних заувагах і стислих висновках до кожного розділу (окрім традиційних підсумково-прикінцевих «Висновків»). Назви розділів/підрозділів дисертаційного дослідження конкретно-інформативні, позначені стисливістю й виразністю поставленої мети.

Запропонована до захисту дисертаційна праця Ольги Фед'ко – це зріле, цілісне дослідження, яке засвідчує високий теоретичний рівень, вільне володіння інструментарієм і теоретичними поняттями, фаховий підхід до аналізу літературних текстів. Є всі підстави вважати, що вона стала підсумком самостійної аналітичної роботи, пройшла відповідну апробацію, зокрема на численних міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях; основні результати, одержані при дослідженні обраної теми та викладені в дисертації, відображені у 11 одноосібних статтях, 8 з яких надруковано у фахових наукових виданнях за переліком МОН України, 2 – у виданнях, включених до міжнародної наукометричної бази *Index Copernicus* і 1 стаття – в зарубіжному виданні.

Це дослідження, що спростовує твердження окремих дослідників про нібито вторинність та епігонський характер поезії Л. Горлacha, становитиме значний інтерес для дослідників української літератури завдяки своїй цілісності, новизні, що полягає у застосуванні широкого понятійно-категоріального інструментарію, оскільки значно розширює й конкретизує дослідження поезії ХХ-ХХІ ст. Його результати можуть стати основою для подальшої розробки теоретичних, історико-літературних навчальних університетських курсів, а також спецкурсів, метою яких є ознайомлення студентів і магістрантів, а також аспірантів із новими підходами до комплексного дослідження художнього тексту.

Автореферат Ольги Фед'ко висвітлює основні положення дисертації та відповідає загальним вимогам. Структура й обсяг дисертації: анотація, вступ, чотири розділи, висновки, список використаних джерел, що містить 353

позицій, додатки. Загальний обсяг дисертаційного дослідження становить 238 сторінок, із них – 191 сторінка основного тексту.

Дисертаційне дослідження відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567, зі змінами, внесеними згідно з постановою КМ № 656 від 19.08.2015 р.

Людмила Тарнашинська,

доктор філологічних наук, професор,
провідний науковий співробітник Інституту
літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України

